

УДК 343.1:343.25:343.8:341.492:348:348.581:348.583:347.97/99:930.1(091):94(4)
DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.21>

СМЕРТНИЙ ВИРОК В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ЗАХІДНА ЄВРОПА

Санжаров В.А.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права ННІ права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-4075-8572*

Бак В.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права ННІ права
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0001-1269-4981*

Санжарова Г.Ф.,

*старший викладач кафедри романської філології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
ORCID: 0000-0002-0557-9192*

Санжаров В.А., Бак В.І., Санжарова Г.Ф. Смертний вирок у середньовічній судовій практиці: Західна Європа.

Стаття присвячена дослідженню практики призначення смертних вироків та їх виконання в середньовічній західноєвропейській системі судочинства. Проаналізовано еволюцію особливостей призначення та принципів застосування смертних вироків у кримінальному судочинстві в Західній Європі у Середні віки. З'ясовано, що смертна кара була широко визнана на середньовічному Заході як найвища міра покарання за довгий перелік злочинів. Християнська Церква без вагань засуджувала звинувачених в злочині ересі до смертної кари (смерті на вогнищі), хоча страта завжди залишалась в компетенції світської гілки влади. Відзначено, що завдяки рецепції римського або загального права особиста помста та грошове відшкодування як частина системи покарання ранньосередньовічних феодальних суспільств з XIII століття поступилися місцем покаранню як публічному наслідку злочину. Автори вважають, що державна влада поступово розширювала втручання в регулювання механізму помсти через присвоєння виключної компетенції для розгляду певних типів злочинів виключно королівськими судами («королівські справи») та запровадженню заборони на будь-яке насильство протягом визначених термінів («Божого миру»). Відзначено, що наслідком переходу від приватного до публічного здійснення правосуддя винесення смертних вироків стало привілеєм держави. Впровадження нової кримінальної філософії, згідно з якою жорстоке та публічне покарання мало на меті каральну та попереджальну функції, – мало породжувати страх, а цей страх мав стримувати майбутні злочинні діяння. Судова документація демонструє різноманітну та винахідливу типологію методів страти злочинців (повішення, обезголовлення, утоплення, спалення на вогнищі та ураження стрілами). Зроблено висновок, що 1) смертна кара в Західній Європі набула в Середні віки характеру ритуала, публічного театралізованого видовища (підготовка засудженого до смерті, проведення до шибениці, страта, публічне виставлення трупа на показ, поховання); 2) публічне застосування смертної кари мало на меті ствердити владу та контроль монархії над правосуддям; 3) в пізньому Середньовіччі поширеною практикою ставала заміна смертної кари вигнанням, сплатою штрафу, службою в армії або на галерах.

Ключові слова: кримінальне право, канонічне право, світське судочинство, церковне судочинство, смертний вирок, Середні віки.

Sanzharov V.A., Bak V.I., Sanzhарova G.F. The death sentence in the medieval judicial practice: Western Europe.

The article is devoted to the study of the practice of imposing death sentences and their execution in the medieval Western European judicial system. The evolution of the specifics of the appointment and principles of the application of death sentences in criminal proceedings in Western Europe in the Middle Ages is analyzed. It has been found that the death penalty was widely accepted in the medieval West as the ultimate punishment for a long list of crimes. The Christian Church did not hesitate to sentence

those accused of the crime of heresy to the death penalty, although execution always remained within the competence of the secular branch of government. It is noted that due to the reception of Roman or common law, personal revenge and monetary compensation as part of the punishment system of early medieval feudal societies gave way to punishment as a public consequence of a crime from the 13th century. The authors believe that the state authorities gradually expanded their intervention in regulating the mechanism of revenge by assigning exclusive competence to consider certain types of crimes exclusively by royal courts ("royal cases") and introducing a ban on any violence during certain periods ("God's peace"). It is noted that as a result of the transition from private to public administration of justice, the imposition of death sentences became a privilege of the state. The introduction of a new criminal philosophy, according to which cruel and public punishment was intended to have a punitive and deterrent function, was supposed to generate fear, and this fear was supposed to deter future criminal acts. Court records demonstrate a diverse and inventive typology of methods of execution of criminals (hanging, beheading, drowning, burning at the stake, and shooting with arrows). It is concluded that 1) the death penalty in Western Europe acquired in the Middle Ages the character of a ritual, a public theatrical spectacle (preparation of the condemned to death, taking to the gallows, execution, public display of the corpse, burial); 2) the public application of the death penalty was intended to assert the power and control of the monarchy over justice; 3) in the late Middle Ages, replacing the death penalty with exile, payment of a fine, service in the army or in the galleys became a common practice.

Key words: Criminal Law, Canon Law, Secular Justice, Ecclesiastical Justice, Death Sentence, Middle Ages.

Постановка проблеми. Проблематика правомірності застосування смертної кари буде дискусійною та актуальною, поки в суспільстві відбуватимуться особливо тяжкі злочини. У першій чверті XIX століття Англія займала перше місце за кількістю злочинів, караних смертною карою (від 160 до 240 злочинів). Французьке законодавство передбачало смертну кару за 138 злочинів. З другої половини XIX століття кількість злочинів, караних смертю, стала значно зменшуватися, а чотири країни взагалі відмовилися від смертних вироків (першою державою, яка скасувала смертну кару, була Португалія – 1 липня 1867 року). Протягом XX століття відбувалася подальша гуманізація та лібералізація кримінального законодавства. Станом на сьогодні 112 країн повністю скасовували смертну кару, а загалом 144 країни припинили її застосовувати. Число країн, де виконували смертні вирoki, скоротилося з 20 у 2022 році до 16 у 2023 році [1, с. 6-7]. У лютому 2000 року Україна ратифікувала Протокол № 6 до «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари», 1 стаття якого визначала: «Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено» [2]. Цей підхід був реалізований у новому «Кримінальному кодексі України» 2001 року [3]. Але існує і протилежна тенденція. Кількість нових смертних вироків, винесених у світі у 2023 році зросла на 20% (2428 вироків у 52 країнах) [1, с. 10]. За даними міжнародної організації «Amnesty International», у 2023 році було страчено (обезголовлено, повішено, застрелено або отруєно) не менше 1153 осіб. Це на 31% більше, ніж у попередньому 2022 році (не менше 883 виконаних вироків) [1, с. 8]. Так в США кількість страт зросла з 18 до 24. В штатах Айдахо і Теннессі були внесені законопроекти, що дозволяють страти шляхом розстрілу, а в штаті Монтана розглядається питання про розширення списку речовин, які використовуються для смертельних ін'єкцій [1, с. 15–18]. Питання застосування смертної кари надскладне, неоднозначне та незаперечно дискусійне. Погляди і думки як прихильників, так і противників смертної кари завжди відрізнятимуться. На вирішення проблема смертної кари у правовому полі впливає безліч морально-етичних, політико-правових, релігійних, психологічних, культурних, духовних переконань суспільства.

Метою цієї статті є дослідження практики призначення смертних вироків та їх виконання в середньовічній західноєвропейській системі судочинства, насамперед на матеріалі західноєвропейського кримінального правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Питання особливостей смертної кари в середньовічному європейському суспільстві повернуло дослідницьку увагу наприкінці XX століття насамперед завдяки працям істориків права Жана-Марі Карбаса, Робера Жакоба, Жака Крінена, Анн Лефевр-Тейяр, Альбера Рігод'єра і особливо Клод Говар [4; 5]. В 2006 році Центр історії злочинності «Clío & Crimen» в Дуранго (університет країни басків, Іспанія) провів міжнародний круглий стіл з цієї проблематики [6], на якому розглядалися типологія джерел (письмові – правові норми, вирoki, судові процеси тощо, іконографічні, археологічні тощо), стан вивчення винесення смертних вироків та особливості їх виконання в королівствах Франції (Клод Говар) [7, с. 22–46], Кастилії (Іньякі Базан Діас) [6, с. 306–352], Арагона (Мартін Шараже) [6, с. 95–116], Португалії (Луїс Мігель Дуарте) [6, с. 63–94], Наварри (Фелікс Сегура Урра) [6, с. 277–305], князівстві Каталонія (Флосель Сабате) [6,

с. 117–276] та італійських містах-комунах (Андреа Дзорці) [6, с. 47–62]. Автори звертають увагу на значення смертної кари для зміцнення королівської влади в Середні віки (шибениця є символом вищої юрисдикції). К. Говар дослідила аргументи проти смертної кари серед відомих теологів (зокрема Жана Жерсона), представників Паризького університету та світського правосуддя у Франції з XII по XV століття [7, с. 22–46]. На її думку, судді надавали перевагу іншим формам покарання, а права засуджених до страти захищалися за допомогою 1) процедури інквізиції [8, с. 37–40; 9, с. 16; 10, с. 45], створеної в розпал репресій проти єресі катарів; 2) апеляції до верховного суду королівства (паризького парламенту). Аналіз реального функціонування систем правосуддя виявляє тісний зв'язок між структурами влади та формами і практиками правосуддя. Л.М. Дуарте відзначив, що постійна потреба в поповненні війська призвела до обмеження кількості смертних вироків та варіантів їх виконання в Португалії. Він провів інвентаризацію джерел, що містять свідчення про смертну кару та звернув увагу на зображення шибениць у замках і фортецях, побудованих вздовж кордону між Португалією та Кастилією [6, с. 85–94]. А. Дзорці розглянув які злочини та правопорушення каралися смертною карою, як відбувалися страти засуджених та політику помилування муніципальної влади північно- та центрально-італійських міст [6, с. 47–62]. Один з наступних круглих столів був присвячений проблемі криміналізації політичної діяльності (злочини «проти величності») в Середні віки [11]. Розвиток кримінального правосуддя дозволив центральній владі (суверенам) поступово привчати населення до нових форм державних організмів та способів боротьби зі злочинністю. Нещодавні дослідження кримінальної історії виявили синергію між розвитком і трансформацією судових норм і зростаючим тиском держави як форми модернізованої, раціоналізованої та бюрократизованої влади.

Виклад основного матеріалу. Смертна кара застосовувалася практично в кожній історичній культурі як найвищий акт правосуддя в ситуаціях, які вважалися екстремальними. На середньовічному Заході, який успадкував класичну традицію Давнини, смертна кара була широко визнана як найвища міра покарання [12; 13]. Християнська Церква, незважаючи на своє давнє небажання застосовувати криваві кари та теоретичне заперечення смертної кари [14, с. 393–416; 15, с. 46–73], будучи переконаною в необхідності усунення збочених членів для порятунку суспільства в цілому, без вагань засуджувала звинувачених в злочині єресі до смертної кари [10, с. 43; 8, с. 40], смерті на вогнищі, хоча страту виконувала світська гілка влади [16]. Середньовічні держави, зі свого боку, запроваджували смертну кару як максимальне покарання за довгий перелік злочинів, і її виконання мало багато форм (повішення, обезголовлення, утоплення, розстріл стрілами, спалення на вогнищі тощо) [13].

Правова система, побудована на грошовій компенсації за заподіяну шкоду, опорі на ворожнечу та особисту помсту як частину системи покарання, була стандартом для ранньосередньовічних феодальних суспільств [12; 13]. З VIII по XIII століття панувала помста, або «тиція». Король карав лише злочини, що суперечили його владі або були скоєні в його присутності. Причини домінування приватного здійснення правосуддя: 1) обмежені ресурси тогочасних держав, «варварських королівств» для здійснення правосуддя; 2) переважання звичаєвого права; 3) існування сталої традиції права сімейної солідарності, яке передбачало, що шкода, завдана одному з її членів, однаково впливала на всіх, і, отже, компенсація досягалася через помсту. Помста обмежувалася принципом «таліону», який передбачав, що мстивість не може виходити за межі завданої шкоди, і пом'якшувалася шляхом внесення змін або укладення договору. Державна влада поступово розширювала втручання в регулювання механізму помсти через присвоєння виключної компетенції з наступних питань: 1) встановлення перемир'я або визначення дат, коли могла здійснюватися помста; 2) вимога повідомлення протилежної сторони про порушення миру чи дружби як необхідна передумова для помсти («diffidatio»), невиконання цієї вимоги вважалося державною зрадою; 3) визначення меж захищених просторів, звільнених від насильства, таких як ринки чи церкви; 4) концепція захищених законних прав розширилася завдяки запровадженню такого поняття, як Божий мир; та застереження певних типів злочинів для розгляду виключно королівськими судами, так звані «королівські справи». Тобто публічна влада вилучила певні злочини з системи приватного здійснення правосуддя. Рецепція римського та канонічного права допомогла процесу переходу від приватного до публічного здійснення правосуддя. Регіональне законодавство, яке раніше санкціонувало переслідування злочинця родиною жертви, було скасовано; винесення смертних вироків стало привілеєм держави (наприклад в Кастилії ордонанси Сеговії 1347 року та Альфонсо XI Алькала де Енарес 1348 року). Монарх Альфонсо XI Справедливий (1311–1350) дотримувався одного з санкціонуючих принципів королівської влади, встановлених його попередником Альфонсо X Мудрим у «Партідах» та у «Фуеро-Реал», згідно з яким король відповідав за встановлення законів та їх тлумачення, а також за внесення змін до фуерос [6, с. 306–352]. В Арагоні перші спроби обмежити кровну помсту були зроблені Хайме II Справедливим (1291–1327), а остаточно вона

була заборонена Фердинандом Католиком у 1510 році за «злочини та провини, які будуть скоєні відтепер» [6, с. 95–116].

З XIII століття завдяки рецепції римського або загального права помста та грошове відшкодування поступилися місцем покаранню як публічному наслідку злочину. Покарання тепер розглядалося з точки зору подвійної перспективи: каральної та превентивної, воно мало служити покаранням і разом з тим прикладом для інших [17; 18]. Жорстоке та публічне здійснення правосуддя мало породжувати страх, і цей страх мав стримувати майбутні злочинні діяння. На думку деяких дослідників, характерна для того часу «педагогічна» методологія страхотерапії як запобіжника злочинності була розроблена і використовувалася Церквою для приборкання гріха страхом перед покараннями пекла. Визначення покарань не було встановлено заздалегідь, а радше залишено на розсуд судді.

Впровадження нової кримінальної філософії, згідно з якою покарання було публічним наслідком злочину, не означало абсолютного викорінення приватної помсти, остання обмежувалася певними конкретними випадками – як от напад на сімейну честь (викрадення, зґвалтування або перелюб жінки). Королівська хартія Альфонсо X Мудрого надавала батькові, братові або найближчому родичу зганьбленої жінки право вбити особу, відповідальну за шкоду; так само це дозволялось чоловікові, який заскочив свою дружину та її коханця на місці злочину. До 1390 року кастильські закони визнавали приватну помсту у випадку конфлікту дворян, які раніше оголосили про свою ворожнечу. Закон регулював доступ до помсти, вимагаючи як неодмінну вимогу попереднього судового оголошення ворожнечі («*inimicitia*»).

Для вирішення існуючої суперечності між державною функцією придушення злочинності («*jus puniendi real*») та збереженням приватного права на помсту з розвитком публічно-правової влади та перебрання нею на себе турботи про підтримання порядку та миру було запроваджено нові інструменти затвердження королівської політики в цій сфері: 1) перегляд кримінального законодавства; 2) створення нових пенітенціарних установ, відповідальних за його забезпечення; 3) захист посадових осіб королівської юстиції; 4) вимога, щоб застосування приватної помсти спочатку санкціонувалося судом після кримінального процесу. У випадку жіночої подружньої зради спочатку треба було звернутись до суду, щоб довести скоєну невірність. Після цього суддя уповноважував чоловіка робити все, що він вважав за потрібне, зі своєю невірною дружиною та її коханцем, від найважливішого до найменшого (від вбивства до помилування та збереження життя коханців). Таким чином, чоловік ставав законним катом, який публічно, а не приватно, здійснював помсту на місцевій шибениці перед усією сусідською громадою, відновлюючи заплямовану честь. Чоловік, який убивав перелюбників з власної волі, навіть якщо він застане їх на гарячому і смерть буде справедливо виконана, не отримував приданого чи майна тих, кого він убив. До того ж приватна помста наражала відповідальну за скоєне без судового дозволу вбивство особу на кримінальне покарання. Приватна помста була дозволена під судовим наглядом у випадку, коли підсудні були визнані винними заочно. Вирок містив гарантійне положення про його виконання на прохання позивача, щоб злочин, і правопорушник не залишилися безкарними, щоб жертві можна було відшкодувати завдану шкоду, а публічне правосуддя не було зневажене та дискредитоване. У вирокі зазначалося, що відповідач проголошується ворогом жертви або її родини, і що остання має право виконати смертну кару, якщо злочин буде знайдено.

В середньовічній Західній Європі існували різні методи застосування смертної кари, що відображено в королівському законодавстві та, меншою мірою, у муніципальних постановах різних міст і містечок, оскільки у кримінальних справах місцеве право було допоміжним загальному праву королівства. Судова документація (позови, вирoki або рішення), яка фіксувала рішення, прийняті суддями у кримінальних справах, демонструє різноманітну та винахідливу типологію методів страти в'язня [5; 6]. На практиці найчастіше використовувалися повішення, обезголовлення, утоплення, спалення на вогнищі та ураження стрілами. Деякі види страти були специфічними для певного соціального класу: дворян обезголовлювали або топили; їх потрібно було страчувати мечем чи ножем, але не сокирою. Інші методи страти застосовувалися відповідно до категорій злочинів: інкубація для батьківбивць, спалення на вогнищі для еретиків, повішення для злодіїв, кидання звірам для отруйників тощо. Незважаючи на велику типологію систем страти, не всі методи завдання смерті були дозволені: розп'яття, скидання (зі скелі, вежі, мосту чи будь-якого іншого місця) та побиття камінням були заборонені. З розвитком загального права вийшли з ужитку деякі регіональні традиції, як наприклад, поховання вбивці живцем разом з його жертвою. Деякі типи страти, використання яких зафіксовано в хроніках (як колесування у Франції та Нідерландах) не згадуються в законодавстві та не фігурують у судовій документації. У багатьох випадках правові системи не уточнювали, як має виконуватися смертна кара: способи страти часто виходили за рамки лаконічного правового дискурсу, який передбачав смертну кару за конкретний злочин, і включали

інші елементи, які робили її особливо суворим покаранням, як з точки зору фізичних страждань, так і моральної шкоди (приниження). Судді на свій розсуд визначали у проголошених вироках, як смертна кара має виконуватися. Вони могли вказати, що в'язня слід запхати в кошик, щоб мул тягнув його з в'язниці на ешафот, потім повісити, а після смерті четвертувати, а тіло (тулуб, руки, ноги) виставити на дорогах та воротах міста.

Звичайною формою страти було повішення. Більш жорстоким варіантом страти була заміна петлі навколо шиї, при якій смерть настає від перелому кісток або асфіксії, перевернутим положенням тіла в'язня – головою вниз. Коли вішали за ноги, страждання були набагато жорстокішими через завдаємий біль і повільність, з якою наставала смерть, муки тривали від двох до трьох днів. В Кастилії королівська хартія передбачала подібну систему страти у випадку содомітів, – їх спочатку кастрували, а потім вішали за ноги. Тобто система страти з перевернутим положенням тіла була призначена для тих, хто практикував перевернуту сексуальність, тобто всупереч нормі, встановленій у природі (протиприродний гріх-злочин). Таке повішення використовували для страти євреїв та мусульман в Арагоні. Ще однією формою страти була стрільба з лука. У відкритому полі в'язня прив'язували до жердини двома поперечними балками: одна посередині, щоб зв'язати руки; а друга, нижче, щоб поставити ноги. Загін страти, що складався з невизначеної кількості арбалетників, стріляв у в'язня стрілами, доки він залишався живим. Тіло залишалося на місці страти до розкладання, а кожен, хто забирав тіло без дозволу мав бути покараний. Щоб уникнути продовження страждань, завданих в'язню низкою несмертельних пострілів стрілами, були розроблені різні механізми для гарантування точності арбалетника: позначання серця білою емблемою; фінансова винагорода для тих, хто влучив у ціль, та грошовий штраф для тих, хто промахнувся; дозвіл на участь у страті будь-якого арбалетника, якого привабила винагорода або запросив сам в'язень (відкриті страти). Одним із заходів запобігання стражданням, спричиненим поганою стрільбою арбалетників, було попереднє втоплення, оскільки з точки зору середньовічного суспільства воно вважалося менш жорстокою смертю. Утоплення («позоамієнто») – метод страти, який мав на меті вбити в'язня шляхом асфіксії: засудженого кидали в річку або колодязь зі зв'язаними за спиною руками та вантажем, поміщеним на шию або ноги для полегшення занурення. Батьковбивць та уксоридів за традицією римського кримінального права, поміщали в мішок, чан або бурдюк з вином разом з мавпою, собакою або гадюкою та кидали в море або річку.

Публічне застосування смертної кари мало на меті продемонструвати публічне виправдання, ствердити владу та контроль монархії над правосуддям, вплинути на аудиторію та приховати реальність неефективного здійснення правосуддя. Смертна кара набула характеру ритуалу, публічного театралізованого видовища. Етапи ритуалу: підготовка в'язня до смерті, його проведення до шибениці, сама страта, публічне виставлення трупа на показ та його поховання, коли це не було заборонено вироком суду. Духовна допомога в'язням у в'язницях та засудженим до смерті була обов'язком францисканських ченців. Щоб пройти шлях від в'язниці до ешафоту, формувалася процесія. Зазвичай в'язень був одягнений у сорочку, верхи на в'ючній тварині, з мотузкою з еспарто навколо горла та зв'язаними руками. Потім він проходив головними вулицями міста, ганьблячись в очах інших учасників. Ця ганьба також походила від слів, якими його цькували дорогою. У випадках серйозних злочинів, пов'язаних зі зрадою або злим умислом, докладалися зусилля, щоб в'язень, окрім ганьби, також фізично страждав під час подорожжя. З цією метою його могли помістити в кошик і тягнути на мулі, або ж вести прив'язаним до хвоста мула чи коня. До складу процесії входили міський глашатай, представники судових органів влади в супроводі нотаріуса, який записував події, судових приставів, які допомагали охороняти в'язня та запобігати заворушенням або спробам членів сім'ї, родичів чи товаришів по злочину врятувати засудженого.

Кожне місто мало місце особливого значення для виконання смертної кари в межах своєї міської географії або юрисдикції. Зазвичай це була площа, де проводилися великі публічні заходи, такі як щотижневий ринок. У деяких з цих місць постійно встановлювався ганебний стовп або шибениця як символ правосуддя. У менших містах щоразу, коли мала проводитися страта, встановлювався новий ешафот. Усі місцеві жителі були зобов'язані бути присутніми на виконанні смертної кари, інакше мета залякування присутньої публіки не була б досягнута. Таким чином, запускався в дію превентивно-педагогічний механізм, спрямований на те, щоб вселити присутнім страх, який би служив стримуванням їх від майбутніх злочинних дій. Страх перед смертною карою не стримував злочинну діяльність, оскільки суворість життя в пізньому Середньовіччі, постійна присутність війн, епідемій та смертей призводили до оніміння до страждань інших та своїх власних.

У деяких місцевостях була потрібна присутність на стратах бідних, їм роздавали милостиню у вигляді їжі. Витрати на це були включені до загальної вартості страти, яка покривалася муніципальною скарбницею. В епоху Нового часу публічні страти стали моментом народної, майже свят-

кової радості (наприклад, за часів Французької революції), спеціалісти не знайшли жодних доказів подібного реагування в Середні віки. Тіла тих, хто не мав родини чи родичів, ховали у спеціально відведених для них місцях. Закони визначали, яких осіб не можна було поховати на освяченій землі: по-перше, еретиків, мусульман та євреїв, оскільки «вони не підпадають під дію нашого Закону»; засуджених до покарання відлучення від церкви; злодіїв та підступних вбивць, які не бажали зізнаватися та загладжувати скоєні ними провини. Суворість покарань, передбачених правовими системами, змушувала причетних до злочинів, зіткнувшись з перспективою жорстких вироків, не з'являтися до суду та втікати, навіть попри високий ризик бути визнаними винними заочно і загрози покарання, яке чекало на них у разі захоплення. Втікачі від правосуддя шукали притулок у містах із захисною юрисдикцією, сподівались на отримання королівського помилювання завдяки службі в королівській армії або на галерах королівського флоту.

Заміна надзвичайно суворої та жорстокої пенітенціарної системи більш поміркованою відбулася завдяки зростанню потреб верховної влади: 1) політика територіальної експансії потребувала людських ресурсів (шибениця марно забирала надмірну кількість життів); 2) високі витрати державної скарбниці, що виникали у результаті страт: виплати судді, який виніс вирок, катові, який його виконав, теслі, який зробив шибеницю, охороні, яка охороняла тіло тощо. В міру розвитку Середньовіччя смертну кару замінили вигнанням, сплатою штрафу, що ставало дедалі поширенішою практикою, пов'язаною зі зростаючими фінансовими потребами королівських корон. Призначені вирoki повинні були включати компонент корисності для держави, такий як служба в її арміях або на галерах. Критерій корисності витіснив критерій зразковості.

Висновки. Таким чином, можна зробити наступні висновки: 1) смертна кара застосовувалась на середньовічному Заході як найвища міра покарання за довгий перелік злочинів; особиста помста та грошове відшкодування були загальновизнаним стандартом покарань для ранньосередньовічних феодальних суспільств; 2) внаслідок переходу від приватного до публічного здійснення правосуддя винесення смертних вироків стало привілеєм держави; жорстоке та публічне покарання мало на меті каральну та попереджальну функції, – мало породжувати страх, а цей страх мав стримувати майбутні злочинні діяння; публічне застосування смертної кари мало на меті ствердити владу та контроль монархії над правосуддям; 3) в Середні віки було розроблено різноманітну типологію методів страти злочинців (повішення, обезголовлення, утоплення, спалення на вогнищі та ураження стрілами); 4) смертна кара в Західній Європі набула характеру ритуала, публічного театралізованого видовища; 5) в пізньому Середньовіччі поширеною судовою практикою ставала заміна смертної кари вигнанням, сплатою штрафу, службою в армії або на галерах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 01.03.2025).
2. Кримінальний Кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.03.2025).
3. Annual Report on the Global Use of the Death Penalty "Death Sentences and Executions in 2023" (29.05.2024) 46 p. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/act50/7952/2024/en/> (дата звернення: 12.02.2025).
4. Gauvard C. La peine de mort en France à la fin du Moyen Âge : esquisse d'un bilan. *Le Pouvoir au Moyen Âge* / dir. C. Carozzi, H. Taviani-Carozzi. Aix-en-Provence : Publications de l'Université de Provence. 2005. P. 71–84.
5. Gauvard C. Condamner à mort au Moyen Âge: Pratiques de la peine capitale en France XIIe–XVe siècle. Paris: Presses Universitaires de France, 2018. 316 p.
6. La pena de muerte en la sociedad europea medieval / ed. I. Bazán Díaz. Durango: Centro de Historia del Crimen, 2007. 538 p.
7. Gauvard C. Les oppositions à la peine de mort dans le royaume de France : théorie et pratique (XIIe–XVe siècle). *Clio & Crimen. Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*. 2007. Vol. 4. P. 22–46.
8. Санжаров В.А., Мацелик М.О., Санжарова Г. Ф. Інквізиційне розслідування в середньовічній судовій процедурі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 37–40. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/6>.
9. Мацелик М.О., Бинюк Н.М., Санжарова Г.Ф. Середньовічне церковне судочинство: цивільний та кримінальний процеси. *Ірпінський юридичний часопис. Серія: право*. 2022. Вип. 1 (8). С. 9–20. DOI [https://doi.org/10.33244/2617-4154.1\(8\).2022.9-20](https://doi.org/10.33244/2617-4154.1(8).2022.9-20).

10. Санжаров В.А., Павлюх О.А., Санжарова Г.Ф. Четвертий Латеранський Собор 1215 року: традиції і новації в канонічному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 42–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/8>.
11. Del delito de lesa majestad al de lesa nación. Criminalidad política en la Historia / ed. I. Bazán Díaz. Durango : Centro de Historia del Crimen, 2017. 865 p.
12. Pollock F., Maitland F.W. The History of English Law before the time of Edward I. Cambridge: Cambridge University Press, 1899. XXXVIII, 688 p.
13. Wormald C.P. Legal Culture in the Early Medieval West: Law as Text, Image and Experience. London, Rio Grande: The Hambledon Press, 1999. XXII, 401 p.
14. Gilles H. Peine de mort et droit canonique. *La mort et l'au-delà en France méridionale (XIIe-XVe siècle)*. Toulouse : Éditions Privat, 1998. P. 393–416.
15. Dounot C. Une solution de continuité doctrinale. Peine de mort et enseignement de l'Église. *Catholica*. 2018. n° 141. P. 46–73.
16. Kras P. The System of the Inquisition in Medieval Europe. Berlin: Peter Lang, 2020. 524 s.
17. Санжаров В.А. Граціан і його твір «Згода розбіжних канонів»: юридичний Ренесанс в Західній Європі у XII столітті і канонічне право. *Держава та регіони. Серія: право*. 2018. № 4 (62). С. 133–137.
18. Dębiński A. Church and Roman Law. Lublin: KUL, 2010. 210 s.